

Úvod

Problém světového uspořádání

Roku 1961 jsem se jako mladý univerzitní profesor ocitl v Kansas City, kde jsem měl mít projev, a navštívil jsem tam bývalého prezidenta Harryho S. Trumana. Na mou otázku, na co je ze svého prezidentského působení nejvíce hrdý, odpověděl: „Porazili jsme naše nepřátele na hlavu a pak jsme je znovu uvedli do společenství národů. Myslím, že něčeho takového je schopná jedině Amerika.“ Truman si byl dobře vědom ohromné moci Spojených států, avšak hrdý byl především na jejich humanitní a demokratické hodnoty. Chtěl, aby se na něj vzpomínalo ne pro americká vítězství, ale především pro americká smíření.

Určitou variantu zmíněného příběhu vnímali i všichni Trumanovi nástupci a byli hrdí na podobné atributy americké historické zkušenosti. Po většinu příslušného období navíc komunita národů, kterou chtěli udržet, odrážela americký konsenzus a budovala nezádržitelně se rozšiřující systém spolupracujících států, které dodržují společná pravidla a normy, hlásí se k liberální ekonomice, rezignují na teritoriální výboje, respektují státní suverenitu a uskutečňují participaçní a demokratický systém vládnutí. Američtí prezidenti z obou politických stran vytrvale – a mnohdy se značnou naléhavostí a výřečností – vybízeli cizí vlády k dodržování a rozvíjení lidských práv.

Obhajoba těchto hodnot ze strany Spojených států a jejich spojenců často významným způsobem proměnila podmínky lidské existence.

Dnes ale tento systém, „opřeny o pravidla“, naráží na vážné obtíže. Jestliže často slyšíme výzvy, aby různé země „přispěly spravedlivým dílem“, dodržovaly „pravidla přiměřená 21. století“ nebo byly „zodpovědnými podílíky“ na společném uspořádání, odráží se v tom fakt, že panující řád nemá žádnou obecně sdílenou definici a neexistuje žádná společná představa o tom, jak by mělo vypadat přispění „spravedlivým dílem“. Regiony, jež leží mimo západní svět a sehrály v původní formulaci těchto pravidel jen minimální roli, nyní zpochybňují jejich platnost v současné podobě a daly najevo, že hodlají usilovat o jejich modifikaci. I když tedy dnes poukazy k „mezinárodnímu společenství“ zaznívají možná častěji než v jakémkoli jiném období, neváže se k nim žádný jasný či dohodnutý okruh cílů, metod ani nejzazších hranic.

Naše doba vytrvale a někdy až zoufale hledá možný koncept světového uspořádání. Ruku v ruce s bezprecedentní vzájemnou provázaností hrozí chaos: v šíření zbraní hromadného ničení, v rozpadu států, v důsledcích narušeného životního prostředí, v přetrvávání genocidních praktik a v šíření nových technologií, u nichž vyvstává hrozba, že se nadcházející konflikty zcela vymknou lidské kontrole či chápání. Různé regiony jsou víc než kdy dřív provázány novými metodami vyhledávání a sdílení informací, díky čemuž události získávají globální ohlas – ale dochází k tomu způsobem, který brání racionální reflexi a vyžaduje od osobností stojících v čele, aby reagovaly bezprostředně a vyjádřily se pomocí sloganu. Vstupujeme do doby, v níž bude budoucnost určována silami stojícími mimo jakékoli omezení a řád?

Varianty světového uspořádání

Nikdy v dějinách neexistoval žádný skutečný „řád světa“. Jeho současné chápání bylo zformulováno v západní Evropě před skoro čtyřmi sty lety na mírové konferenci v německém Vestfálsku, jež proběhla bez účasti, a dokonce i bez povědomí většiny ostatních kontinentů a civilizací. Sto let sektářských konfliktů a politických bouří, jež se přehnalý střední Evropou, vyvrcholilo v letech 1618–1648 ničivou bouří třicetileté války, při níž se politické rozpory prostoupily s náboženskými, strany konfliktu se uchýlily k „totální válce“ zaměřené na hustě obydlená centra a v důsledku bojů, chorob a vyhladovění zahynula skoro čtvrtina středoevropské populace. Vyčerpání účastníci bojů se setkali s cílem dohodnout soubor opatření, který by zastavil další krveprolití. S úspěšným nástupem a šířením protestantismu se rozpadla náboženská jednota – a politická různost byla principiálním rysem množství autonomních politických jednotek, které se probíjaly k nerozhodnému výsledku. Takto se v Evropě vynořil základní půdorys současné světové situace: množství politických jednotek, z nichž žádná nemá dostatečnou moc na to, aby přemohla ostatní, navzájem se liší co do celkových filozofií i vnitřních praktik a usilují o nalezení neutrálních pravidel, jimiž by regulovaly své počínání a zmírňily konflikty.

Vestfálský mír v sobě neodrážel nějaké hluboké mravní pochoopení, nýbrž pragmatické vyrovnání s realitou. Opíral se o soustavu nezávislých států, jež se zdržují vzájemných zásahů do vnitřních záležitostí a krotí své ambice nastolením celkové mocenské rovnováhy. V evropských bojích neztvrdil žádný specifický nárok na pravdu a neutvořila se žádná celková vláda. Naopak každý stát obdržel atribut suverénní moci nad vlastním územím. Všechny státy též měly vzít na vědomí domácí uspořádání i náboženské vyznání ostatních zemí jakožto fakt a zdržet se pokusů o zpochybnění jejich existence. Mocenská rovnováha byla nyní vnímána jako přirozený a žádoucí stav: ambice panovníků se budou vyvažovat navzájem a přinejmenším teoreticky omezovat dosah případných konfliktů.

Rozdělení a nejednotnost – tento nahodilý rys evropských dějin – se staly hlavní charakteristikou nového systému mezinárodního uspořádání, k němuž se vážala svébytná filozofická perspektiva. V tomto smyslu lze říct, že snaha Evropy o ukončení zničující vřavy formovala a předznamenala moderní způsob vnímání: namísto absolutních soudů o nejvyšších hodnotách se omezila na praktickou a ekumenickou rovinu a pokusila se vyextrahovat řád z mnohosti a sebekázně.

Vyjednaváče, kteří v 17. století dali dohromady vestfálský mír, by nenapadlo, že kladou základy globálně aplikovatelného systému. Nepokusili se do jednání nijak vtáhnout sousední Rusko, které právě přestalo zdrcující „období zmatků“ čili „smutu“ a snažilo se ustálit vlastní řád posvěcením principů, jež byly s vestfálskou rovnováhou sil v jasném rozporu: jediný absolutní panovník, jednotná náboženská ortodoxie a program územní expanze ve všech směrech. Stejně tak ani ostatní mocenská centra nepovažovala vestfálskou dohodu – pokud se o ní vůbec dozvěděla – za relevantní pro vlastní území.

Myšlenka světového řádu byla vztažena k území, se kterým byli tehdejší státníci v přímém kontaktu, a totéž se opakovalo v ostatních geografických oblastech. Hlavní důvod tkvěl v tom, že dobová technika nepodporovala ani nedovolovala fungování jednotné globální soustavy. Neexistovaly prostředky, jak spolu souvisle komunikovat, a neexistoval rámeček, jak poměřovat moc jednoho regionu s mocí druhého; vzhledem k tomu chápala každá oblast své vlastní uspořádání jako jedinečné a ostatní považovala za „barbary“, kteří si vládnou způsobem nepochopitelným pro zavedený systém, a pokud nepředstavují hrozbu, jsou irrelevantní pro jeho další záměry. Každý region se sám chápal jako půdorys legitimního uspořádání veškeré obydlené země a představoval si, že vládou nad tím, co má před sebou, nastoluje řád na celém světě.

Na opačné straně euroasijské pevninské masy než Evropa ležela Čína jakožto centrum vlastního hierarchického a teoreticky vzato univerzálního pojetí řádu. Tento systém fungoval celá tisíciletí – existoval už v době, kdy sjednocené Evropě vládla Římská říše – a neopíral se o suverénní rovnoprávnost států, ale o hypoteticky danou neomezenost císařovy moci. Suverenita v evropském smyslu slova tu

vůbec neexistovala, neboť císař panoval „všemu pod nebesy“. Představoval jedinečný a univerzální vrchol politické i kulturní hierarchie, která ze středobodu světa v čínské metropoli ozařuje veškeré ostatní lidstvo. To se dělilo na škále barbarství podle toho, jak dobře různé skupiny ovládaly čínské písmo a čínské kulturní instituce (a tato kosmografie si uchovala vliv až do moderní doby). Podle tohoto konceptu měla Čína vládnout světu především tím, že ostatní společnosti ohromí svou kulturní velkolepostí a hospodářským bohatstvím a vtáhne je do vztahů, s nimiž lze manipulovat tak, aby se dosáhlo kýžené „harmonie pod nebesy“.

Na velké části území ležícího mezi Evropou a Čínou dominoval odlišný univerzální koncept uspořádání světa, jak jej zastával islám se svébytnou vizí jedinečné Bohem schválené vlády, která sjednotí svět a nastolí v něm mír. Během 7. století se islám rozlil přes tři světadíly v bezprecedentní vlně náboženské exaltace a imperiální expanze. Sjednocením arabského světa, zábořem pozůstatků Římské říše a podmaněním Perské říše si získal vládu nad Středním východem, severní Afrikou, rozsáhlými pásmy Asie a některými částmi Evropy. Ve vlastní koncepci univerzálního řádu si přisuzoval úděl rozprostřít se po celé „říši válek“ – jak nazýval veškeré oblasti obývané nevěřícími –, dokud se celý svět nepromění v jednotnou soustavu, již uvádí do souladu poselství proroka Muhammada. Zatímco Evropa budovala mnohostátní systém, Osmanská říše se základnou v Turecku znovu vznesla nárok na jednotnou legitimní vládu a vydobyla si suverenitu v Arábii, Středozeří, na Balkáně i ve východní Evropě. O rodícím se mezistátním uspořádání Evropy Osmané věděli, ale nepovažovali je za vzor, nýbrž za zdroj vnitřního rozdělení, jehož bude možné využít při expanzi na západ. Jak v 15. století pokáral sultán Mehmed Dobyvatel italské městské státy, jež praktikovaly ranou verzi multipolární politiky: „Představujete dvacet států ... a vzájemně jste v nesouladu. ... Na světě musí být jedna říše, jedna víra a jedna suverénní moc.“¹

1/ Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time*, Princeton University Press, Princeton 1978; cituje Antony Black, *The History of Islamic Political Thought*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2011, str. 207.

Mezitím se za Atlantikem v „Novém světě“ kladly základy jiné, svěbytné vize světového pořádku. Zatímco v Evropě 17. století zuřily politické a náboženské konflikty, puritánští osadníci se vypravili vykoupit Boží plán „vysláním do pustiny“, jež by je osvobodilo od lpění na etablovaných (a dle jejich mínění zhoubných) strukturách moci. Zde – jak roku 1630 na palubě lodi směřující k osadě Massachusetts kázal guvernér John Winthrop – vybudují „město na hoře“, jež nadchne svět spravedlivostí svých zásad a působením svého příkladu. Podle amerického pojetí světového pořádku se k míru a vyváženosti dospěje přirozeně a dávná nepřátelství utichnou, jakmile všechny národy obdrží možnost rozhodovat o své vládě stejně otevřeně jako Američané. Úkolem zahraniční politiky tedy vlastně není sledování specificky amerických zájmů, ale rozvíjení společných principů. Později se Spojené státy staly nepostradatelným obráncem onoho uspořádání, které vymyslela Evropa – nicméně i poté, co se USA k této snaze připojily svou vahou, přetrvala tu jistá ambivalence. Americká politická vize se totiž neopírala o evropský systém mocenské rovnováhy, ale o dosažení míru šířením demokratických principů.

Ze všech těchto koncepcí řádu jsou zásady vestfálského míru v době, kdy píšu tuto knihu, jedinou obecně uznávanou základnou reálně existujícího globálního uspořádání. Vestfálský systém se rozšířil po zeměkouli jakožto rámec mezinárodního uspořádání na bázi států, který do sebe pojal celou řadu civilizací a regionů, díky tomu, že evropské národy při své expanzi šířily i půdorys vlastního mezinárodního uspořádání. I když koloniím a kolonizovaným národům často nepřiznaly koncept suverenity, když pak tyto populace vznesly nárok na nezávislost, činily tak ve jménu vestfálské koncepce. Během bojů za nezávislost a při následné ochraně nově utvořených států se principy národní nezávislosti, suverénní státnosti, národního zájmu a nevměšování prokázaly jako efektivní argumenty proti samotným kolonizátorům.

Současný vestfálský systém, nyní již s globálním dosahem – takzvaná „světová komunita“, jak se o ní někdy mluví –, se snaží omezovat archaičnost světa rozsáhlou sítí mezinárodních právních a organizačních struktur, jež mají podporovat volný obchod a stabilní

mezinárodní finanční systém, vytyčovat uznávané principy pro řešení mezinárodních sporů, a pokud dojde k válkám, stanovovat meze jejich vedení. Tento mezistátní systém do sebe dnes pojímá všechny kultury a všechny velké regiony. Jeho instituce zajišťují neutrální rámec pro interakce velmi rozmanitých společností – a do značné míry tak činí nezávisle na hodnotách, jež tyto společnosti vyznávají.

Přesto vestfálské principy čelí útokům ze všech stran, někdy vedeným přímo ve jménu světového řádu. Evropa se rozhodla odloučit se od mezistátního systému, který sama vytvořila, a povznést se nad něj pomocí konceptu sdílené suverenity (*pooled sovereignty*). A je paradox, že ačkoli právě Evropa vytvořila pojem mocenské rovnováhy, při vymezování svých nových institucí vědomě a velmi zásadně omezila právě element moci. Dopustila pokles svých vojenských schopností, a víceméně proto nemá prostor k reakci, pokud dojde k porušení univerzálních norem.

Na Středním východě zase džihádisté na obou stranách schizmatu mezi sunnity a šíity rvou společenskou tkáň a rozbíjejí státy ve snaze naplnit vizi globální revoluce, založenou na fundamentalistické verzi jejich náboženství. V ohrožení tu je stát jako takový i regionální systém, který na státech spočíval; je atakován ideologiemi, které jeho meze zavrhnou jakožto nelegitimní, a teroristickými milicemi, které jsou v některých zemích silnější než vládní ozbrojené síly.

Asie – v některých ohledech region, jemuž se přijetí konceptu suverénní státnosti zdařilo s nejvýraznějším úspěchem – dodnes s nostalgií vzpomíná na alternativní představy řádu a kypí rivalitami a historickými nároky přesně toho druhu, jež před sto lety rozbitily napadrtý evropský řád. Skoro všechny země se považují za „mocnosti na vzestupu“ a ženou své neshody až na pokraj konfrontace.

Spojené státy dlouhodobě kolísají mezi obhajobou vestfálského systému a hlásáním názoru, že samy jeho předpoklady – tedy mocenská rovnováha a nevměšování do vnitřních záležitostí – jsou nemorální a překonané. Někdy činí obojí najednou. Nadále deklarují univerzální platnost svých hodnot při budování mírumilovného světového pořádku a vyhrazují si právo na jejich globální prosazování. Za dobu dvou generací se však Amerika musela stáhnout ze tří

válek – vždy zahájených s idealistickými aspiracemi a širokou podporou veřejnosti, avšak končících národním traumatem – a potýká se s nutností přesně vymezit poměr mezi svou (stále ohromnou) mocí a svými principy.

Všechna významná mocenská centra uplatňují v praxi do jisté míry určité složky vestfálského uspořádání, ale žádné se nepovažuje za přirozeného obránce tohoto systému a všechna též procházejí zásadními vnitřními posuny. Je vůbec možné, aby regiony s tak odlišnými kulturami, historií a tradičními koncepcemi řádu obhájily legitimitu nějakého společného systému?

Má-li se taková snaha zdařit, bude to vyžadovat přístup, který respektuje jak ohromnou rozmanitost lidské existence, tak vnitřně vštípené úsilí člověka o svobodu. Takto chápaný řád nestačí uvalit shora; je nutné jej pěstít. V éře okamžité komunikace a revoluční politické proměnlivosti to platí dvojnásob. Pokud má být jakýkoli systém světového uspořádání udržitelný, musí být akceptován jako spravedlivý, a to nejenom reprezentací, ale i občany. Musí se v něm odrážet dvě pravdy: řád bez svobody – i když třeba nachází oporu v momentálním vzruchu – nakonec zrodí vlastní protiváhu; avšak svobodu nelze získat ani udržet bez uspořádaného rámce k zachování míru. Řád a svoboda jsou někdy označovány za protilehlé póly na škále lidské zkušenosti, ale ve skutečnosti bychom je měli chápat jako vzájemně provázané. Dokážou se vůdcové dneška povznést nad tlak všedních událostí a dosáhnout této rovnováhy?